

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Бакумов О. С.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного і міжнародного права
*Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Насамперед, зазначимо, що до останнього часу у вітчизняній юридичній науці поняття правових позицій Конституційного суду України (далі – КСУ) мало швидше доктринальний характер, оскільки в Законі України «Про Конституційний Суд України» 1996 року, чинному протягом 1996-2017 років [1], воно не набуло законодавчої формалізації. Лише в ухваленому 13.07.2017 року Законі України «Про Конституційний Суд України» [2] законодавцем уперше було розкрито ключові елементи правового феномену юридичних позицій КСУ. Тим самим було внесене значні елементи правової визначеності в інтерпретацію правової природи правових позицій КСУ. При цьому законодавець відмовився від легального визначення правових позицій КСУ, що певною мірою засвідчило неусталеність зазначеної правової конструкції та неоднозначність наявних підходів до тлумачення її сенсу. Натомість, відповідно до статті 92 зазначеного Закону встановлено, що: 1) такі позиції КСУ викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку, а також може вмістити в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою; 2) КСУ може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду [2]. З цих законодавчих новел випливає, що юридичні позиції КСУ, безумовно, є елементами актів КСУ; вони не є сталими, можуть змінюватися, що в цілому відповідає обґрунтованій останнім часом концепції динамічного правотлумачення в діяльності КСУ [3; с. 34]. Водночас, із вищенаведеного визначення правових позицій КСУ не випливає однозначне розуміння змістовного наповнення та цільового призначення правових позицій КСУ, що зумовлює потребу їх додаткового наукового дослідження.

Зокрема, законодавче уможливлення зміни правових позицій КСУ у виключних випадках опосередковано вказує на те, що у таких позиціях КСУ відображаються (повинні відображатися) насамперед деякі сталі, стабільні підходи КСУ до тлумачення та інтерпретації відповідних конституційних положень, змінювати які можна лише у певних, екстраординарних випадках. Маємо погодитися, що у цьому сенсі концепція правових позицій КСУ відповідає концепції стабільності Конституції як Основного Закону [4]. Відтак, обґрунтованим є підхід до правових позицій КСУ як до «квінтесенції його правових ідей» (А.О. Селіванов [5, с. 50]), нормативно-доктринальної квінтесенції прийнятого конституційним судом рішення (М.С. Бондарь [6, с. 126]); сталих нормативно-інтерпретаційних положень, сформульованих КСУ у процесі офіційного тлумачення Конституції, інтерпретації сенсу інших нормативно-правових актів, що мають відношення до певної конституційно-правової проблеми, та загальнообов'язкових для правозастосувачів [7, с. 16]. Близьким до такого бачення є підходи окремих зарубіжних фахівців до сутності правових позицій органу конституційної юрисдикції, яким властивий, на їх думку, концептуальний характер, оскільки вони не лише дають відповідь на питання про конституційність правової норми (за принципом «так» або «ні»), а й пропонують конституційно-правові рішення соціальних суперечностей і конфліктів, що розглядаються [8, с. 60-61].

За всієї різноманітності підходів до тлумачення феномену правових позицій КСУ, варто, напевне, погодитися з тим, що ці правові позиції є обов'язковими для врахування всіма суб'єктами праввідносин [9, с. 21], у тому числі і для самого КСУ, який не може в силу приписів закону довільно змінювати свою попередню правову позицію. Такий підхід ґрунтується на втіленій у Законі «Про Конституційний Суд України» концепції зв'язаності КСУ власними попередніми правовими позиціями, що її обстоює низка як вітчизняних, так і зарубіжних учених [10; с. 57; 11, с. 90; 12, с. 35; 13, с. 54]. На користь такого підходу та доцільності його дотримання в майбутньому свідчать такі норми зазначеного Закону: 1) рішення і висновки КСУ є остаточними і не можуть бути оскарженими (частина п'ята статті 88 Закону); 2) КСУ у рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку, а також вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку (стаття 97 Закону); 3) за невиконання рішень та недодержання висновків КСУ настає відповідальність згідно із законом (стаття 98 Закону) [2].

Отже, КСУ є зв'язаним своїми попередніми рішеннями, висновками, ухвалами, а його правові позиції не повинні бути суперечливими, а тим більше взаємовиключними, якщо, звичайно, не зазнало змін правове регулювання відповідного питання. Тому акти КСУ можуть містити посилання не лише на правові позиції, що містяться в актах того ж виду, а й на правові позиції, що викладені в інших видах його актів [14, с. 1068]. Така практика є усталеною та узвичаєною для КСУ. Разом з тим, вона відображає сталість, континуїтет конституційної традиції, що відтворюється та зміцнюється юриспруденцією КСУ.

У цьому контексті С.І. Калинюк наполягає на необхідності забезпечення незмінюваності правових позицій Суду, яка, на його погляд, є продовженням принципу правової визначеності та стабільності Конституції як Основного Закону України [15, с. 195]. Лише за такого підходу «Конституційний Суд України, будучи гарантом діючого права і Конституції, своїми рішеннями, в яких відображені обґрунтовані правові позиції, забезпечує стійкість та сталість у регулюванні відносин у суспільстві, що виступає основою демократичної та правової держави України» [11, с. 124].

Натомість деякі вчені наполягають на допустимості та доцільності зміни правових позицій КСУ. Частково концепція такої допустимості, як уже зазначалося, втілена і в тексті Закону «Про Конституційний Суд України». Така допустимість виходить, вочевидь, з кількох аргументів, що позначають наукове бачення детермінації (причин) зміни правових позицій КСУ. Одна група причин мають об'єктивний характер та вказують на закономірний процес зміни правового регулювання суспільних відносин та необхідність пристосування конституційних норм до змінюваних суспільних відносин, що породжує проблему динамічного правотлумачення конституційного тексту (що відзначають В.В. Гончаров [3], К.С. Грищенко [16], І.М. Домбровський [17], П.М. Рабінович [18]), у зв'язку із новими (політичними, правовими тощо) реаліями життя, виявлена соціальна неефективність попередніх правових позицій (або виявлені практикою їх негативні наслідки); зміну соціального контексту [18, с. 150]. Інша група причин має суб'єктивістський характер і зводиться, по суті, до визнання за КСУ своєрідного «права на помилку», а відтак, і на можливість її виправлення через перегляд власних правових позицій, висловлених у попередніх рішеннях, висновках та ухвалах КСУ (що обґрунтовують, зокрема, Р.С. Мартинюк [19, с. 125], В.Я. Тацій [20, с. 471]). Ще більш суб'єктивістською є концепція, запропонована О.І. Шостенко, за якою підставою для перегляду правових позицій КСУ взагалі може бути «зміна домінуючого правового уявлення національної юридичної еліти з того чи іншого питання», тобто необхідність враховувати «фактор прогресивної зміни пануючих теоретично-правових уявлень юридичної еліти», що, наприклад, може відбуватися під впливом зміни внутрішніх форм права у різних його сферах [21, с. 801]. За такого підходу, зокрема, зв'язаність КСУ власними правовими позиціями вважається серйозною вадою існуючої моделі конституційного контролю в нашій державі [22]. Відповідно, висловлюються, у зв'язку з цим, припущення щодо необхідності заперечення доктрин зв'язаності КСУ власними попередніми правовими позиціями, які начебто мають казуальний, а не нормативний характер (І.Д. Сліденко [4, с. 101]).

Законодавчий підхід, на наш погляд, є певним компромісним проміжним підходом між полярними думками, означеними вище: він допускає можливість перегляду КСУ своїх правових позицій, проте за певних обмежень. Зокрема, Законом передбачено право КСУ розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію КСУ в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався КСУ при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покра-

щення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті КСУ. Отже, законодавець уможливило зміну правових позицій КСУ, пов'язуючи таку зміну винятково із: 1) суттєвою зміною нормативного регулювання, яким керувався КСУ при висловленні такої позиції; 2) із наявністю об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України. В обох означених випадках така зміна правових позицій має знайти обґрунтування в акті КСУ. Проте зміна правової позиції є предметом вільного розсуду з боку КСУ, який може і не скористатися своїм правом щодо зміни раніше висловленої правової позиції з того чи іншого питання. Вбачається, що вищенаведена законодавча конструкція є проявом саме об'єктивістського підходу до розуміння причинності зміни правової позиції КСУ. «Права на помилку» з боку КСУ, а відтак і необхідність її виправлення вона не враховує. Вочевидь, при таких формулюваннях законодавцеві здавалося, що він зміг уникнути дилеми, пов'язаної з ризиком порушення принципу остаточності та загальнообов'язковості актів КСУ.

Проте, впроваджуючи правові підстави для уможливлення зміни правової позиції КСУ, законодавець все ж недостатньо подбав про «юридичну чистоту» законодавчо визначених підстав, легітимізувавши певні юридичні «ризики» у частині необґрунтованої зміни КСУ своїх попередніх правових позицій. Зокрема, щонайменше проблематичним виглядає тлумачення змісту «суттєвості зміни правового регулювання» (що слід вважати настільки суттєвою зміною, щоб змінити правову позицію КСУ?), а також виокремлення конкретних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод «з урахуванням міжнародних зобов'язань України». Адже якщо ці зобов'язання знайшли відображення в законодавстві, то вони вже стали частиною зміненого національного законодавства, а відтак додаткової згадки не потребують. Якщо ж міжнародні зобов'язання не пов'язані із імплементацією до законодавства України, то виникає питання, яким чином верифікувати ці зобов'язання у контексті зміни правових позицій КСУ?

На наш погляд, концепція змінюваності правових позицій КСУ прямо суперечить доктринам «самообмеження суду» та «політичного питання», що суттєво звужують свободу суддівського розсуду, лімітують діяльність органу конституційної юрисдикції [23], а так само концепції стабільності Конституції, оскільки ставить її у пряму залежність від інтерпретативної діяльності КСУ, яка може обслуговувати політичні інтереси кід, що перебувають при владі у той чи інший період часу. Змінення правових позицій КСУ за таких умов може призводити до надмірного розширення свободи розсуду насамперед при вирішенні питань, що мають неабияке значення для всієї системи забезпечення прав і свобод людини, у тому числі – для реальності та дієвості інституту юридичної відповідальності держави перед людиною. Тому обґрунтованим видається висновок А.О. Селіванова, який зауважив, що в цій ситуації більш прийнятною є «доктрина незмінюваності правових позицій, оскільки Суд відповідно до чинного Закону про Конституційний Суд, який визначив його статус, має зважати на власні правові позиції під час прийняття наступних рішень.

Перевага такого висновку у доктринальному розумінні практики полягає в тому, що Суд, спираючись на раніше висловлені правові позиції у вирішенні аналогічних спорів або даючи тлумачення норм законів, гарантує передбачуваність своїх нових рішень, а також позбавлений необхідності детально їх аргументувати» [5, с. 56].

Крім того, доцільно звернути увагу і на те, що й на практиці, КСУ, змінюючи свою правову позицію, часом не досягає мети покращення захисту конституційних прав і свобод. Зокрема, достатньо порівняти акти КСУ у справі про внесення змін до Конституції України, прийняті у 2008 та 2010 роках (у першому випадку КСУ відмовився визнавати неконституційним закон про внесення змін до Конституції України від 08.12.2004 року [24], тоді як у 2010 році він кардинально змінив свою правову позицію на протилежну [25]) або висновки КСУ 2001 та 2016 року: якщо КСУ у першому випадку визнав неконституційними зміни до Конституції України в частині вилучення у КСУ повноваження офіційно тлумачити закони [26], тоді як у висновку 2016 року він навіть не вдався до обґрунтування кардинальної зміни своєї попередньої правової позиції.

На наш погляд, практика зміни правових позицій КСУ засвідчує дискусійність доцільності її збереження в Законі в нинішньому вигляді, оскільки сам КСУ не завжди (принаймні, якщо судити з наявної судової практики) додержується вимоги обґрунтування такої зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272.
2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 року. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст.376.
3. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ. Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів : СПОЛОМ, 2013. 252 с.
4. Огляд круглого столу «Правові позиції Конституційного Суду України: права природа, поняття та розвиток». Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 6. С. 98-110.
5. Селіванов А.О. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 4-5. С. 50-56.
6. Бондарь Н.С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия. М.: Норма, ИНФРА-М, 2011. 544 с.
7. Никифорова Н.В. Конституционно-правовая ответственность в правовых позициях Конституционного Суда Российской Федерации : проблемы реализации и развития : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. 25 с.
8. Бондарь Н.С. Конституция, конституционный контроль и социальные противоречия современного общества. Журнал российского права. 2003. № 11. С. 55-64.

9. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2006. № 1. С. 10–21.
10. Вей С. Принципи конституційної інтерпретації і самообмеження конституційного судді. Вісник Конституційного Суду України. 2002. № 2. С. 57-59.
11. Селіванов А.О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя. Київ : Логос, 2012. 150 с.
12. Тацій В. Питання меж тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 4 (27). С. 31-40.
13. Шаповал В. Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії). Вісник Конституційного Суду України. 1999. № 3. С. 52-57.
14. Шевчук І. М. Правові позиції Конституційного Суду України. Форум права. 2012. № 4. С. 1064–1069.
15. Калинюк С. Правові позиції Конституційного Суду України: питання теорії. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 193-196.
16. Грищенко К.С. Зміна Конституційним Судом України власних юридичних позицій і застосування динамічного тлумачення – пошук співвідношення. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 193. С. 17-21.
17. Домбровський І. Правові позиції Конституційного Суду України: окремі аспекти. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 4-5. С. 140–146.
18. Рабінович П. М.. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 4–5. С. 147–153.
19. Мартинюк Р.С. Проблеми незмінюваності правових позицій органів конституційного контролю. Вісник Конституційного Суду України. 2013. № 3. С. 120–129.
20. Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю. Харків : Право, 2010. 936 с.
21. Шостенко О.І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій. Форум права. 2012. № 2. С. 795-803.
22. Поліщук Т. С. Питання остаточності актів Конституційного Суду України. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 3(7), Vol.3, May 2018. С. 67-70.
23. Шевчук С. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи в Україні. / С. Шевчук. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
24. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України", Закону України "Про внесення зміни до розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Конституційний Суд України" від 5 лютого 2008 року N 6-у/2008. Вісник Конституційного Суду України. 2008. № 2. С. 53.

25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010. Вісник Конституційного Суду України. 2010 р., № 5. С. 36.
26. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (статей 84, 85, 89, 92, 93, 94, 106, 147, 150, 151 та пункту 6 розділу XV Конституції України)" вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України) від 14 березня 2001 року N 1-в/2001. Офіційний вісник України від 06.04.2001. 2001. № 12. – С. 39. Ст. 494.

Присяжненко А. М.

ад'юнкт кафедри
конституційного права та прав людини
*Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Поняття «дитина» так само, як і поняття «дорослий вік», змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни. Національне законодавство дає нам наступні визначення поняття «дитина».

Відповідно до статті 6 Сімейного Кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1]. Тобто, поняття «дитина» включає в себе і малолітню і неповнолітню особу.

Дитина – особа віком до 18 років (Закон України «Про громадянство України» (стаття 1)) [2].

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (Закон України «Про охорону дитинства» (стаття 1)) [3].

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (стаття 2)) [4].

Аналізуючи нормативні акти національного законодавства, можна сказати, що визначення поняття «дитини» є чітким і здебільшого дублюється в перева-